

jektum nyelvi szubverziója, iterabilitás és iterativitás között; újabb riogatás: a megosztott szelf és a soggetto scisso (széthasadt szubjektum) között. Megkockáztatom, kevésbé érzem, hogy (adott esetben) a *Pályám emlékezetében* konstruálódott személyiség, egy önelbeszélésből kiolvasható individuum megközelítéséhez, az életesemények és a művek összeolvasásához szerfölött sok segítséget nyújtana (persze, azért segítséget nyújthat); mindezzel nem a pozitivistá monstrebiográfiák esetleges újrafelhasználhatóságát szeretném indokolni. Ehelyett a művekkel együtt érvényesülő társadalmi szereptudat elemzése volna az, ami például Kazinczy Ferenc sok információt közvetítő, de legalább annyi információt elhallgató, forráshiány miatt csak sejtethető, az ellentmondó források miatt zavarba ejtő életrajzát megtervezné, ezáltal az életesemények és művek kölcsönhatásának függvényében gondolom rekonstruálhatónak, tudatosítva, hogy rekonstrukcióról, nem pedig az „ahogy valójában volt” feltételezéséről van szó. De konstrukcióról csak annyira, hogy az információk közötti összefüggés keresése nem „harag és részrehajlás nélkül”, hanem meghatározott, ám adatokon nyugvó előfeltételezések alapján történik. Ennek fényében: a pálya = életpálya + költői pálya, az emlékezetben pedig ott rejlik a visszaemlékezés, a mindig bizonytalan újraélés lehetősége, a visszatekintés célzatossága, az önértelmezés és önreflexió vitája az életpálya szereplőivel, a történelemmel, a múltértelmezések egymástól eltérő ágenseivel.

Kazinczy Ferenc, állítom óvatosan, nem emlékiratot írt, ennél jóval személyesebbet, ugyanakkor a kortársi összeszövődöttségeket figyelembe véve, a történelmi konstellációkra is kitekintve, portrészorozattal érzékeltette, miféle személyes és történelmi erők kísérelték meg irányítani a kort, benne sorsát. Horatius államhajójának magyar megszólaltatójaként strukturálta át a motívumot a maga életét allegorizáló sajkává.³⁹ Lebenskahn – mint Mailáth János szellemesen megjegyezte. Beszédes átköltés: nem a tengeren hányódó, Ithaka felé tartó odüsszeuszi tengeri alkotmány, noha a magyar szótörténet ezt a jelentéslehetőséget sugallja; Kazinczy korára sem szelídült meg a vízen hánykódás eszköze, de a mitológiaiból, a történetiből, a katonáiból átváltott a személyesre, amely ugyan a korábbi jelentést is magában foglalja, de elmozdul egy líraileg indokolt jelenés felé. Miként a Kazinczy-életrajzban nem egyszerűen a nagy idők nagy tanúja figurája ágál a történelem színpadán, hanem az önnevel(őd)és regényének többfelé tekintő személyisége. Aki végigjárta pályáját, amely kissé történelem, de sokkal inkább személyes haladás, irodalommal bővült narráció egy életről,⁴⁰ egy élettervről, egy emlékezetre méltó pályáról.

³⁹ KAZINCZY Ferenc, *A sajka = Uő., Költeményei*, I., 448., 450–451., 453. Romy Károly Györgynek küldött levelében német átköltéssel! A levelek az 1820-as évekből valók.

⁴⁰ Ebben a dolgozatban a kritikai kiadásban megjelentetett köteteket, levelezésköteteket (KazLev XXIV., XXV.) használtam; az előző köteteket és pótköteteket a korábbi Kazinczy-kutatás már részint, persze, nem teljesen (teljesen soha nem lehet) kimerítette; így inkább arra a sok újdonságra szerettem volna felhívni a figyelmet, amelyet a kritikai kiadás hozott.

A kettéhasadt világ

Vörösmarty Mihály: *Délsziget*

Vörösmarty 1826-os kisépösa egészen sajátos módon illeszkedik a *Zalán futásával* megnyitott epikus korszakba: egyszerre folytatja és felülbírálja azt. A mű bizonyos elemei ugyanis mintha azt a benyomást erősítenék, hogy ez a *Zalán futása* előtörténete kívánna lenni, s ilyenformán – ahogyan ezt Szajbély Mihály megfogalmazza –, a „*Délsziget* töredékben maradásával tehát egy cselekményét a nemzet gyermekkorából indító nagy nemzeti eposz szakadhatott félbe”.¹ Ám ez egyáltalán nem érvényes a szöveg egészére. Ezt a benyomást úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a *Délsziget* motivikusan erősen kapcsolódik a honfoglalási eposz világához, ám tematikusan eltávolodik tőle. Pedig a szó szoros értelmében itt valóban „honfoglalás”-ról van szó, hiszen egy ember nélküli világ „benépesítése” történik meg, amikor a névtelen déli szigetre elvetődik egy névtelen gyermek. Csakhogy ennek az eseménynek a helyszíne, főhőse és attribútumai teljesen idegenek a magyar nemzeti honfoglalás hagyományos tematikai elemeitől.

A *Délsziget* a *Zalán futásának* a normasértését folytatta inkább, s nem az eposzi jelleget: itt a költői szubjektivitás, a magánmitológia megteremtése látványosan (s bevallottan) függetlenedni kívánt mindenféle konszenzuális közösségi tudástól, történelmi gyökerű előképtől, vélt vagy valós ismerettől, amelyet a *Zalán futása* azért még többé-kevésbé fönntartott. Ahogyan ezt a mű elején a narrátori hang egyenesen ki is jelentette:

Messze maradjatok el, nagy messze ti hitlenek innen!
Nincs kedvem sem időm mindennapi dolgokat írni:
Újat irok, nagyot is, kedvest is, rettenetest is
Egy kis gyermekről 's egy délszaki pusztá szigetről.²

Az első pillantásra feltűnik, hogy egy ilyen kezdetű epikus költemény máris ellentmond az eposziség egyik fontos kellékének: hiányzik a műből az invokáció. Szajbély Mihály szerint ennek a hiánynak külön jelentése van. Hiszen a klasszikus eposzok invokációja kötelező, műfaji elemként a költő közvetítettségének, az isteni teremtő-

¹ SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Budapest, 2005, 402.

² VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek*, II., s. a. r. HORVÁTH Károly – MARTINKÓ András, Akadémiai, Budapest, 1967, 57. (Vörösmarty Mihály *Összes Művei*, 5.) [a továbbiakban: VMÖM 5.] Ennek a részletnek a párdarabja a *Tündérvölgy* nyitánya, amelynek egyik legfontosabb eleméről, az „Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára” sorról Turóczi-Trostler József bizonyította be a bibliai eredetet (Ézsaiás 64,3; Kor. I. 2,9), lásd TURÓCZI-TROSTLER József, „Amit a fül nem hallott, a szem meg nem jára” = Uő., *Magyar irodalom – világirodalom*, I., Akadémiai, Budapest, 1961, 396–397.

erőből való részesedésének a kinyilvánítása, s Vörösmarty saját művében egészen más narrátori pozíciót fogalmaz meg, az öntörvényű, a költői lelkesedésből és látomásból fakadó, egyéni teremtés vízióját.³ Így kerül az invokáció helyére egy propozíció, amely szintén a mű sajátos, normasértésekből és hagyománykövetésből összeálló jellegével függ össze. Mindemellett a *Délsziget*et erősen szimbolikus ábrázolásmód is jellemzi. Ez a sajátosság nem aratott osztatlan sikert. Igaz, az egykorú recepciót aligha tudjuk a maga tagoltságában érzékelni és rekonstruálni, de vannak olyan nyomok, amelyek erről árulkodnak. Mint például a mű egyetlen kortársi kritikája, Berzsenyi Dánielnek az írása, amely az Aurora – a kiseposzt is magában foglaló – 1831-es kötetéről szól. Ez éppen az egyértelmű megfejtségs lehetőségének elmaradását fájalta:

A' Délsziget, melly ismét valami rémregényes és rejtéményes költészet két hosszu énekben Vörösmartytul, Tárgya ugy látszik a' férfiúi és asszonyi természetek' rajzolatit adni; de ez a' tárgy olly végtelen és fejthetlen allegoriákba van merítve, hogy azt inkább csak sejteni mint látni lehet 's megvallom hogy az egész művnek nagyobb része reám nézve érthetlen.⁴

Az, hogy Berzsenyi a saját értetlenségét hangsúlyozta is, azt jelenti: a mű dekódolásához szükséges információk máshol és máshogyan keresendők, mint ahogyan ezt ő tette. Hiszen Berzsenyi – egyéb kritikáinak a tanúsága szerint – elsősorban a műfajok, azaz végső soron a hagyomány kirajzolta és hitelesítette retorikai-műfaji rendszer felől képzelte el a mű elemzését, márpedig itt éppen ez nem vezetett eredményre. Vörösmarty ugyanis a kezdetben felkínált műfaji paktumot felfüggesztette és megcáfolta. A *Délsziget* ugyanis az idill megvalósításra látszik törekedni, majd ennek az idillnek a veszélyeztetettségét hangsúlyozza – hogy aztán látványosan megcsúfolja az erre a műformára számító olvasói érdeklődést.

A mű ilyenformán az ismerősség és az ismeretlenség közti feszültség terében jön létre. Részleteiben ugyanis számos eleme fölkinálja a ráismerést, majd aztán az egész összefüggésrend az ily módon feléledő tematikus vagy műfaji várakozásokat rendre nem teljesíti be. Ezek közé tartozik az első énekben még névtelen gyermek származására utaló, egyetlen megjegyzés:

Itt élt a' gyermek, nem hitvány póri nevendék,
A' villám lelkű Etelének gyermeke.⁵

Majd a második rész elején egy égi szózat mondja ki a fiú s az időközben a szigeten megismert leány nevét (azaz a névadás gesztusa transzcendens eredetű), s innen tudjuk meg az új neveket:

³ Vö. SZAJBÉLY, *A nemzeti narratíva szerepe...*, 401–403.

⁴ BERZSENYI Dániel *prózai munkái*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, EditioPrinceps, Budapest, 2011, 400. (*Berzsenyi Dániel Összes Munkái*)

⁵ VMÖM 5., 57.

kik előbb név nélkül játsztanak, itt már
Rettentő Hadadúr, és bájos Szüdeli lesznek.⁶

A két férfinév (az apáé és a fiúé) egyértelmű asszociációs körrel rendelkezik a honfoglalási tematikában. Etele a 18. századi, latin nyelvű honfoglalási epikának volt a központi alakja, s alakjának felcserélése az új központi hőssel, Árpáddal Anonymus *Gesta Hungarorum*jának 1746-os kiadásának a hatására történt meg.⁷ Ilyenformán az Attila alakban is ismeretes név azt a hun uralkodót jelölte, aki – a magyar történeti gondolkodásban tradicionális módon – megtestesítette a honszerzést. S noha ezt a centrális szerepét Vörösmarty számára már a *Zalán futásában* sem töltötte be (ott Árpád a honfoglalás központi figurája, s a magyar őstörténet nem kapcsolódik össze a hunnal), a leszármazás révén mégiscsak odatartozott a magyar történeti múlt jelentős figurái közé. Hadadúr neve viszont már akár intertextuális utalásnak is tekinthető a Vörösmarty-életmű korpuszán belül. A Hadúr névre emlékeztető névalak ugyanis még (vagy már) a *Zalán futása* bináris istenpanteonjának az egyik felét jelentette.⁸ A gyerek neve ilyenformán ennek a – nem keresztényi – istenképzetnek a variációja, s ez, ha összekapcsolódik a genealógia révén a másik, az atyai névvel, egyértelműen a honfoglalási tematika markáns jelenlétét jelenti. Legalább a felidézett asszociációk szintjén.

A másik központi szereplőnek, Szüdelinek viszont egészen más karakterű neve van. Ez motivált névalak, a *szív* szó jelenlétét például egyértelműen bele lehet érteni. A kritikai kiadás elég egyszerűen megoldja a név dekódolását (anélkül egyébként, hogy elárulná, ez saját ötlet vagy van rá bármi forrása, párhuzama): „Szüdeli összetétel szű-szív deli-szép (vö. deli Hajna) szép szív.”⁹ Ha ezt elfogadjuk, akkor annyi bizonyos, hogy ez a névadás eltér a férfinév nevének megkonstruálásától, sőt számos ponton egyébként nem illeszkedik a Vörösmartytól megalkotott egyéb női nevek tendenciáihoz sem.¹⁰ Ez is egyike a mű elbizonytalanító megoldásainak: miközben a férfinév határozottan kijelöl egyfajta, a hagyomány értelmezésében megragadható, konkrét asszociációs kört, a hozzárendelt női szereplő neve legföljebb hangulati-érzelmi jelentéssel rendelkezik, s a szóösszetétel egyes tagjainak tulajdonítható csak értelem.

Ez nem ellentétes azzal, ahogyan maga a mű kompozíciója kiépül. Merthogy maga a mű annak ellenére sem a honfoglalási tematika irányába kanyarodik el, hogy a férfinév származása és neve ezt sugallja. A választott helyszín sem valamiféle mitikus magyar őshaza (ez utóbbinak majd a *Magyarvár* és *A Rom* esetében lesz jelentősége, itt nem),¹¹ hanem egy közelebről meghatározatlan sziget, amely utópikus jellegűnek

⁶ VMÖM 5., 74.

⁷ Erre a folyamatra alapvetően lásd SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, AmfipressZ, Budapest, 1993.

⁸ A név értelmezésének egyéb lehetőségeire: GERE Zsolt, *Szebb idők. Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, Argumentum, Budapest, 2013, 158–159. (*Irodalomtörténeti füzetek*, 174.)

⁹ VMÖM 5., 375.

¹⁰ Érdemes megnézni Lukácsy Sándor tanulságos listáját a Vörösmartytól megalkotott női nevekről: LUKÁCSY Sándor, *Mi tilt jobbakká válnotok? Vörösmarty és kora*, Balassi, Budapest, 2003, 61.

¹¹ A *Magyarvár* mitikus őstörténeti hátteréről lásd a kritikai kiadás alapos jegyzeteit: VMÖM 5., 382–404.

mutatkozik.¹² Mint déltengeri sziget beleillik egy egzotikus világ képébe is – ennek a lokalizálásnak kiterjedt párhuzamai vannak a Vörösmartyt megelőző magyar irodalmi hagyományban; most csak látványos példaként, Csokonai kijegyzéseire utalnék: ez tendenciaszerűen ilyen jellegű szigetekről gyűjtött adatokból áll, s ezt a szövegegyütttest Csokonai csurgói professzorsága idején állította össze, bár ebből nem lett aztán önálló irodalmi mű.¹³ Vörösmartynál némileg másról van szó, hiszen ez nem egy konkrét földrajzi entitás (Csokonainál az volt, a gyűjtés alapvetően a Kanári-szigetekre irányult), ez egy világszerű helyszín. Pontosabban: egy világmodell, amely kicsiben tartalmazza mindazt, amely az emberi létezés kerete lehet. Ezt rögtön a mű elején olvashatjuk is narrátori közlésként: „Képe hasonlító egy egész kis földi világhoz”.¹⁴ Mindazonáltal ez mégsem egy szekularizált édenkert, hiszen kétarcúsága hamar feltárul a titkait felderíteni akaró gyermek előtt. Egyfelől megvan itt a „locus amoenus” minden kelléke, másfelől viszont nem hiányzik belőle a „locus terribilis” sem, hogy a bukolikus líra egymással szembenálló két kategóriájára utaljak: a megejtően szép és buja növényzet mellett van itt más is, s a démonikus az ördögök és a halál otthonos jelenlétében mutatkozik meg, amelyet külön elmélyít, hogy mind az ördögök, mind a halál a gyermekével, illetve a gyermekeivel, azaz „családosan” van jelen a szigeten.¹⁵

Az ördög és a halál olyan szerepet tölt be Vörösmarty életművében, amely vissza-előreutaló funkcióival is rendelkezik. A sivító ördögök képe visszaautal a *Cserhalom* egy képére,¹⁶ de a folytatása is megvan: a kép cselekvénybe illesztése s működtetése ismerős a *Csongor és Tündéből* is. A halál – Halálfi alakjában – megszemélyesített figuraként és némileg domesztikálva, gyermeki alakjában van jelen a szövegben, s így válik legyőzhetővé. Gere Zsoltnak igaza van: „Vörösmarty a szigeten a gyermeki korhoz igazodó, arányos világot teremtett”, azaz gyermeki méretű ellenfelek állnak egymással szemben.¹⁷ Ez a halhatatlanság kérdéskörének korai felbukkanását mutatja (bár a *Tündérvölgyben* is jelen van a dilemma, sőt a halhatatlan és halandó világnak a szerelem révén való érintkezése már a *Zalán futásában* is felbukkan a Délszaki Tündér Hajna iránti vonzalmában), s előre utal mind a *Csongor és Tündére*, mind az örök zsidóval foglalkozó drámatörödékekre. S persze arra, ami Vörösmarty egyik nagy témája: az idő hatalmára, illetve a halhatatlanság kérdésére.

A hangabokorból lett síp szerepe a *Délsziget* egyik legsokrétűbb metaforája. Ennek előképe már a *Zalán futása* első énekében felbukkan mint a Délszaki Tündér hang-

¹² Turóczi-Trostler József határozottan Tahitivel azonosította (TURÓCZI-TROSTLER József, *Vörösmarty mai szemmel* = Uő., *Magyar irodalom – világirodalom*, I., 421–423.), de ez legföljebb a tárgy történeti megközelítés abszolutizálása esetén lenne igaz. Aligha véletlen, hogy a *Délsziget* nem teszi meg sehol ezt az azonosítást.

¹³ A feljegyzéseket lásd CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Feljegyzések*, s. a. r., jegyz. BORBÉLY Szilárd és mások, Akadémiai, Budapest, 2002, 7–141. (*Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei*)

¹⁴ VMÖM 5., 57.

¹⁵ Ezekre az ókortól ismerős, sematikus tájtipusokra lásd VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Akadémiai, Budapest, 1991, 139–180.

¹⁶ „Valamint mély poklos üregben / Hol szilajul sívó ördögfiak üldözik egymást”, lásd VMÖM 5., 23.

¹⁷ GERE, I. m., 152.

szere, vagyis ott a tündérvilág attribútuma.¹⁸ Lehel kürtjének beillesztése az eposzban ugyancsak egy ilyen tündérsíp történetén keresztül történik.¹⁹ Távoblati párhuzamként érdemes számon tartani a különös műfajú, formailag drámának tűnő, de inkább drámai költeményként felfogható *Hábadort* is, ahol a már halott Tarcal fogadott testvérének, talán szerelmének, Csillának adott egykori ajándéka a síp, amely Hábador számára a felismerést és azonosítást szolgálja (Tarcal ugyanis Hábador elvesztett unokája).²⁰ Tarcal sípjának azonban nem a megszólaltatásban van a dramaturgiai szerepe, látványként és tárgyként lesz a felismerés lehetővé tévő mozzanata, ám ebben a másféle pozícióban mégiscsak ott van a szerelmi vonzalom szemérmes jelzése is. Márpedig ez kapcsolatot jelent a *Délszigetben* alkalmazott motívummal.

Az értelmezéstörténet változatos jelentéseket tulajdonított a *Délsziget* ezen jelene-tének. Riedl Frigyes egyértelműen és határozottan fogalmazott: „ez a síp a költészet szimboluma.”²¹ Riedlre reagálva Szerb Antal tágabb jelentést adott neki: „A bűvös síp a nyelven túl az onnipotenciát általában jelenti, a gyermekkorra vonatkozó képzetek legcentrálisabb mozzanatát.”²² A világirodalmi előzmények kapcsán is több markáns vélemény fogalmazódott meg: Turóczi-Trostler József Mozart *Varázsfuvolájával* kapcsolta össze,²³ Szauder József Wieland *Oberonjának* varázskürtjével.²⁴ Ez éppen a szöveg sokrétűségét bizonyítja, s nem a gyöngeségét – noha Tóth Dezső mintha ez utóbbit hangsúlyozná, s ezzel a közérthetőség normájának be nem tartását kérné számon Vörösmartytól: „Hogy ez a részleteiben oly gazdagon kidolgozott síp-történet a beszélnitűdás emberi hatalmát vagy a mindent kifejezni képes költészet erejét jelenti-e, nem tudni.”²⁵

A *Délsziget* a *Tündérvölgy* világától való eltérését is demonstrálja: ott még sértetlenül megvan a kalandregényes szerkezet érvényesítése (Csaba visszahozza a földre Jevét, s kettejük szerelme beteljesedik), noha ez csak önellentmondások árán valósulhat meg: például a tündértől a leányra bocsátott álom érthetetlen módon szűnik meg, s nincs kielégítően megmagyarázva, miként tud felébredni az élőhalott állapotból Jeve. Vörösmarty a *Délszigetben* már sokkal következetesebb: nem tekinti magától értődőnek a felvillantott szerelmi szál boldog beteljesülését. Alighanem rö-

¹⁸ „És vala gyöngyökkel ragyogó sípja kezében, / Melly a' természet' hangját elzárva magában”, lásd VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek*, I., s. a. r. HORVÁTH Károly – MARTINKÓ András, Akadémiai, Budapest, 1963, 62. (*Vörösmarty Mihály Összes Művei*, 4.)

¹⁹ FRIED István, *Jegyzetek a Zalán futásához*, ItK 1964/2., 160.

²⁰ A szöveget lásd VÖRÖSMARTY Mihály, *A' belső háború – Salamon király – Hábador*, s. a. r. BRISITS Frigyes, Akadémiai, Budapest, 1971, 272–305. (*Vörösmarty Mihály Összes Művei*, 7.)

²¹ RIEDL Frigyes, *Vörösmarty Mihály élete és művei*, s. a. r. SZENTGYÖRGYI László, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [Budapest, 1937], 88. (*Magyar Irodalmi Ritkaságok*, 37.)

²² SZERB Antal, *Vörösmarty-tanulmányok* = Uő., *Gondolatok a könyvtárban*, s. a. r., bev. KARDOS László, Révai, Budapest, 1946, 531.

²³ TURÓCZI-TROSTLER, *Vörösmarty mai szemmel*, 426.

²⁴ SZAUDER József, *Csongor és Tünde* = Uő., *A romantika útján. Tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest, 1961, 333. Vö. FRIED István, *Vörösmarty Mihály és az Oberon* = Uő., „...örömem poklokkal határos”. *Vörösmarty Mihály költői indulásának néhány kérdése*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, [Balatonfüred], 2019, 160–179. (*Tempevölgy könyvek*, 32.)

²⁵ TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Akadémiai, Budapest, 1957, 132. (*Irodalomtörténeti könyvtár*, 1.)

vidre zárja és leegyszerűsíti a kérdést Szerb Antal, aki úgy vélte, a nem létező folytatást is ki tudja következtetni:

Hogy mi lett volna a töredék folytatása, nem kétséges; a mese és a primitív regény kompozíciós törvényei feltétlenül érvényesültek volna. Hadadur viszontagságok után meglelte volna Szüdelit, kivívta volna magának, és visszavitte volna az újra eggyé váló Délszigetre, ahol boldogan éltek volna, míg meg nem hálnak.²⁶

Nyilván nem ilyen egyszerű a kérdés. Szerb Antal voltaképpen a műfaji sugallat keltette várakozás alapján következtette ki a lehetséges befejezést, s úgy vélte, a hiány azzal magyarázható, hogy Vörösmarty – valamilyen okból – nem fejezte be a művét. Csakhogy aligha véletlen, hogy Vörösmarty nem teljesítette be ezeket a várakozásokat, s ez nem az időhiánnyal magyarázható (sőt magyarázandó), hiszen kompozíciós és koncepcionális jelentősége van.

Szegedy-Maszák Mihály a töredék művészi lehetőségeiről értekezve azt írta: „A *Délsziget*ben különös nyomatékot kap, hogy a költemény elején megjelenített egység ketté válik.”²⁷ A megosztottá váló – mi több, a mű világában belül ezután soha többé egyesülni nem képes – világ nem csupán az égi és földi szembenállását demonstrálja. Hiszen a sziget kettéhasadása nem az idilli és a rettenetes világ mentén történik meg, azaz nem az egységben megmutatkozó kétarcúság önállósodik. Ami itt létrejön, az egy más típusú megosztás: akár az előzmények (pl. a *Tündérvölgy*), akár a párhuzamos vagy későbbi művek (pl. a *Csongor és Tünde*) felől olvassuk ezeket a részeket, egyértelműnek tűnik, hogy itt a földi világ és az égi világ elválása történt meg. Szüdeli így kerülhet egy tündérek lakta palotába, amely feltalálhatatlan és lokalizálhatatlan (éppen azért, mert nem időben és térben létezik), Hadadur pedig egy nélkülözéssel és éhezéssel teli, sivatagos térbe, ahonnan az előző világnak az elérhetősége sem becsülhető meg.²⁸ Fried Istvánnak igaza volt rövidre fogott megjegyzésében: „Ámor- és Psyche-típusú történet, amely a költészet születését volna hivatva versbe foglalni. Kellott, hogy töredékben maradjon.”²⁹

Vörösmarty kompozíciós bravúrja az, hogy az egység megszűnésének állapotához a szüzsé és a fabula feszültségét használja ki, hogy az orosz formalisták bevett fogalompárjával éljek. S voltaképpen ezen a ponton fordul meg annak megítélhetősége is, hogy vajon milyen szempontból bizonyul töredéknek a *Délsziget*. Ez a mű ugyanis másképpen tölti be a töredék funkcióját, mint a *Magyarvár*: sokkal átgondoltabb és szervezesebb összefüggések vannak benne, s az egyes történetszaklak motivikus kapcso-

²⁶ SZERB, I. m., 533.

²⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Vörösmarty és a romantikus töredék = Vörösmarty és a romantika*, szerk. TAKÁTS József, Művészetek Háza – Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, Pécs – Budapest, [2001], 36. A kérdés kapcsán lásd még SZAJBÉLY Mihály, *Vörösmarty utolsó töredéke. Fogytán van a napod...*, ItK 1978/3., 303–320.

²⁸ Megjegyzendő, hogy Gere Zsolt értelmet tudott adni a viszonylag kevés támpontot felkínáló lokalizálásnak is. Szerinte a különböző utalások egyértelműen „a kaukázusi őshaza környékét” idézik: GERE, I. m., 156–158.

²⁹ FRIED István, *A magyar emberiségköltemény felé*, Palócföld 1987/1., 33.

latai jól értelmezhetők.³⁰ Merthogy a szüzsé szempontjából a történetnek van egy sugallata, amelyet éppen a felidézett műfaji sémák révén lehet kikövetkeztetni – az imént láttuk, Szerb Antal idézett véleménye éppen ezt tette meg. A fabuláris szint azonban törésekkel van tele, s éppen ezeket teszi hangsúlyossá a mű kompozíciója. A *Magyarvár* esetében inkább arról van szó, hogy egy elkezdett, nagyobb arányú kompozíció félbemaradt, a *Délsziget*nek azonban van egy szigorú és átgondolt elemi szerkezete: egy gyermek felnövése és harcossá válása rajzolja ki a szüzsét. Ennek a történetnek a megszakítása viszont Vörösmarty kezében igazi poétikai eszközzé válik. A Hadadurnak nevezett fiú ugyanis elveszíti szerelmét, Szüdelit, s a mű világában nem áll a helyre a kezdeti rend világa. Hadadur nem találja meg újra Szüdelit – azaz a fabula nem teljeseedik ki. Viszont szimbolikusan befejeződik a szöveg, hiszen Hadadur felnőtt, újra magára ölt ruhát és fegyvert, s átkel egy folyón. Mindhárom elem erősen szimbolikus karakterű jelzés. Az, hogy nem jön létre újból a találkozás, egy műfaji minta radikális kijátszása: a görög pásztorregények tradíciója szerint ugyanis az újbóli egymásra találás zárhatná le a művet.³¹ Az, hogy ez itt nem így történik, arra hívja fel a figyelmet, hogy itt nem a szerelem áll a középpontban, ez csupán része és eszköze egy felnőtté válási folyamatnak, s így Hadadur az egyetlen központi hős. Neki pedig csupán a szerelemmel való szimbolikus megismerkedés (a csók) az elengedhetetlen a beavatáshoz. S a folyón való átkelés le is zárja a műnek a logikáját. A világ meghasadása az idill megszűntét, s az égi és földi szféra elválásának kezdetét demonstrálja: ami itt ketté válik, az többé nem egyesíthető, legalábbis a mű világában ez az egyesítés nem történik meg (ez radikálisabb és következetesebb megoldás, mint amit a *Tündérvölgy*ben lehet látni). S mindezt egy alternatív és szekularizált teremtéstörténet kiépítése keretezi: Vörösmarty következetesen épít ki egy, a bibliai teremtéstörténetre nagyvonalakban emlékeztető, de attól mégis radikálisan eltérő genezist.³²

Ennek az egyéni mitológiának a kezdete homályban van: Hadadur születése, azaz az ember teremtése nem tartozik a műhöz. A gyermek, akinek van apja, nem is akárki (Etele), megmagyarázatlan módon keveredik a szigetre, úgy, hogy még csak neve sincs. Égi származásáról nem beszélhetünk – ez legföljebb a síp hangjából születő Szüdelire lehet érvényes (bár igaz, hogy egyikőjüknek az anyjáról sem tudunk meg semmit, azaz éppen a születés mozzanata nem ragadható meg egyiküknél sem). A gyermek egy csillag közvetítésével intéz kérdést az Istenhez, aki hasonló úton-módon felel neki:

³⁰ A *Magyarvár* töredék mivolta egyébként szintén szerzői közlés volt az első megjelenéskor, csak ezt – szemben a *Délszigettel* – egy fontos információ egészítette még ki (s ennek alighanem érdemes jelentőséget tulajdonítani): a közölt szöveg végére oda volt írva, „(Több nincsen)”. Vö. VMÖM V., 382. Mintha a megjegyzés arra utalna, hogy a *Magyarvárból* még lehetne további szöveg, azaz továbbítható, míg a *Délsziget*nél erről nincs szó. Persze ez csak feltételezés, de ez utóbbi mű zártsága és lekerítetttsége bizonyos értelemben tényleg megvan.

³¹ Erre lásd Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A tér és idő a regényben = Uő., A szó esztétikája. Válogatott tanulmányok*, vál., ford. KÖNCZÖL Csaba, Gondolat, Budapest, 1976, 257–302.

³² Tóth Dezső, anélkül, hogy részleteiben megpróbálta volna azonosítani az egyes elemeket, úgy vélte: „Az első [ti. szimbólum-csoport – Sz. M.] egy határozatlan körvonalú, biblikus reminiscenciákban gazdag paradicsomi képre emlékeztet, amely mintha az emberré-eszmélkedés egyes mozzanatait érzékeltetné, beleértve az ajándékozó, tiltó, buzdító istennel való ismerkedést és kapcsolatot is.” TÓTH, I. m., 131–132. A helyzetet – és a mű poétikai világát – ennél némileg bonyolultabbnak látom.

azaz nem a közvetlen kinyilatkoztatás történik meg, hanem egy áttételes kommunikáció. Fontos szerepe lesz a meztelen gyermek felöltözésének: a felhők s „tisza sugár” adják ehhez az öltözéket, s egyéb természeti jelenségektől származnak a ruházat díszei s kiegészítői (például a „hegyi villám” lesz a mentekötő) – s itt a meztelenségre való ráébredés az ember mivolttal lesz azonos, s nem a bűnbeesés következményeként felébredő szégyenérzetnek, mint a bibliai teremtéstörténetben. (Egyébként ez a mozzanat motivikusan előkészíti Hadadúr másik felöltözését, amikor a sivatagból kifelé haladva, a folyamatosan megtalált ruhadarabokba öltözve harcos lesz belőle – a két párhuzamos jelenet is egymást erősíti, a felöltözés egyértelműen egy beavatási, érési folyamat ábrázolása.). Hangsúlyos elem, hiszen a második rész elején található a névadás mozzanata: az első énekben névtelen fiú és lány álomba merül, s az álomból való ébredés egy kinyilatkoztatásnak, egy senkihez nem köthető, égi szózatnak köszönhető. Az isteni eredetűnek minősíthető kijelentés azért is fontos, mert a névadás gesztusa mindig az apához köthető; vagyis Hadadúr hiába Etele gyermeke, igazi atyja mégiscsak az Isten – ez a mozzanat ismét határozott bibliai reminiscenciának tűnik, olyasminek, amely szinkretista módon kezeli az ószövetségi és az újszövetségi tradíciót.³³ A Szüdelivel váltott csók lesz a bűnbeesés pillanata, a kettéhasadt sziget pedig a Paradicsomból való kiűzetés megfelelője – Vörösmartynál nem a tudásból való részesedés, hanem a szexualitásra való ráébredés lesz az isteni tilalom megsértésének alkalmá. S itt hiányzik a külső kísértő mozzanata: a gyermeki állapot fönntartásának lehetetlensége hozza létre a saját lábra állás kényszerét, az Édenkertből való távozást mint büntetést.

Hadadúr sivatagba kerülése is bibliai előképekre visszanyúló magánmitológia: a pusztában vándorló zsidóság képe tér vissza itt.³⁴ Azzal együtt, hogy a csodaként felbukkanó táplálás (egy holló ejti le azt az ételt, amelyet Hadadúr elfogyaszt) éppúgy felbukkan itt, mint a vízfakasztás csodája. Itt nem Mózeshez kapcsolódik persze, hanem egy titokzatos gyermekhez, aki úr az anyagon, s képes arra, hogy a homokba mártott poharában gyöngyöző, hideg víz jelenjen meg. Ráadásul ez utóbbi mozzanatba már beszüremkedik egy újszövetségi mozzanat is: a gyermek alakja s a hozzá kapcsolódó csodajelek (ideértve azt is, hogy Hadadúr kezdetben fel akarja falni a gyermeket éhségében) megváltói attribútumok, s az üdvtörténet bizonyos újszövetségi elemeit deformálják, illetve használják föl.

A szakralizált, átértelmezett bibliai képek azonban nem egyszerűen módosítják és pontosítják a *Délsziget* jelentését, hanem az ennek révén kiépülő magánmitológia erősen átformálja a szöveg jelentését. A művet aztán nem is a bibliai toposzok zárják le. A kiséposz végén Hadadúr előtt hat szarvas tűnik föl: Gere Zsolt szerint ez a csodaszarvas-monda variációja, s a változtatások a Vörösmartyra nagy hatást gyakorló Horvát István őstörténeti koncepciójával függnek össze.³⁵ Megjegyzendő egyébként, hogy Horvát a *Rajzolatok* élére éppen a *Zalán futásából* választott mottót, tehát Vö-

rösmartynak és Horvátnak a szellemi kapcsolata nem egyirányú hatást mutat.³⁶ Horvát ugyanis a *Rajzolatok*ban hét rokon népet különített el a szkíták (s az ezzel azonosnak tételezett népek) között: „Már pedig ugyan ezen és ilyen nevű HÉT NEMZETSÉG találtatik, csak nem mindenkor együtt lakva, mind a’ Szityák, mind a’ Pelászusok, mind a’ Pártusok között akár Európai Szitya Országban, akár Ásiában, akár Görög Országban, akár Látiumban, akár Afrikában, akár Spanyol Országban, akár Éjszaki Német Országban vizsgáljuk az ott lako SZITYA NÉPSÉGEKET. Találunk tudniillik mindenütt mindenkor PALÓTZ (Hethaeus), MAGYAR (Gergesaeus), JÁSZ (Amorrhaeus), KÜN (Chananaeus), VÁL (Pherezaeus), LÓFEJÜ (Hevaeus) és ÚZ (Jeb-Usaeus) Nemzetséget.”³⁷ Innen nézvést – Gere ötletét alapul véve – a hat gímszarvas, valamint a hetedikként felfogott Hadadúr együtt képviselné a szkíta népek teljességét, s természetesen Hadadúr lenne a magyar nép megfelelője.

Ez a mozzanat szintén beleillik a korábban már érintett ősmagyar eredetkérdést felidéző allúziók közé, azaz az a fajta szinkretizmus, amely a *Délsziget*et jellemzi, ingadozik az egyedi módon átalakított biblikus és nemzeti mitológikus elemek között. Már csak ezért sem lehet egynemű értelmezését adni a műnek, hiszen a megfejtéshez szükséges irodalmi és kulturális kódok is keverve találhatók meg a szövegben. Ami a névadásban megragadható intenció, az a mű végén visszatérni látszik: ezek a részek a hagyományos őstörténeti tematika kereteibe illeszkednek, miközben a többi elem ezzel nem harmonizál.

A *Délsziget* éppen ezért lehet Vörösmarty egyik legtalányosabb alkotása.

³⁶ Erről bővebben BORBÉLY Szilárd, *Horvát István és Vörösmarty Mihály. Történeti és irodalmi fikció találkozásai = Vörösmarty és a romantika*, 111–126.

³⁷ HORVÁT István, *Rajzolatok a’ magyar nemzet legrégebb történeteiből*, Petrőzai Trattner Mátyás, Pest, 1825, 123. Zárójelben a filiszteus népek nevei szerepelnek, amelyeket Horvát rendre megfeleltetett a szkíta népeknek.

³³ Vö. GERE, I. m., 153.

³⁴ Erre utalt Gere Zsolt is: *Uo.*, 145.

³⁵ *Uo.*, 145–146.